

VÍRA V PLURALITNÍ SPOLEČNOSTI

Zdeněk Vojtíšek

Pojem „pluralita“ (nebo též „pluralismus“) obvykle používáme pro označení situace, kdy v rámci jedné společnosti a v podmínkách alespoň rámcového smíru a vzájemné tolerance koexistuje více skupin s odlišnými názory, postoji, způsoby života apod. Pokud jsou tyto odlišnosti způsobené náboženstvím, hovoříme o „náboženské pluralitě“, „náboženském pluralismu“, „nábožensky pluralitní společnosti“ apod. V tomto smyslu je „pluralitní“ bezesporu také současná česká společnost. Tento článek krátce připomíná, jak k této situaci došlo, a pokouší se inspirovat čtenáře k přemýšlení o tom, jak tato náboženská pluralita ovlivňuje jednotlivé náboženské obce a jednotlivé věřící i celkovou náboženskou situaci v naší společnosti.

Cesta k náboženské pluralitě

Současná náboženská pluralita má své obdoby už ve starověku např. v helénských nebo indických společnostech. Na Západě (tedy ve společnostech spjatých s dědictvím západního křesťanství) byly společnosti až do začátku novověku nábožensky unitární, tedy prodchnuté jedním – křesťanským – pohledem na svět, který určoval nejen náboženský život, ale i právo, politiku, vzdělání, ekonomiku a všechny ostatní oblasti. Ti obyvatelé téhož prostoru, kteří tento pohled nesdíleli (především Židé), mohli přežít jen na okraji (a i tak občas dost těžko) a jen proto, že si vytvořili vlastní, oddělenou společnost s vlastním nejen náboženským, ale i právním, školským a ekonomickým systémem. Všezahrnující náboženský „baldachýn“ (vyjádřeno výrazem amerického sociologa Petera L. Bergera) unitárních křesťanských společností se začal trhat až v důsledku reformace, ale díky politické zásadě *cuius regio, eius religio* se jakž takž a v různých variantách udržel až do 18. století, do doby osvícenství.

Evropské osvícenství baldachýn definitivně rozcupovalo a umožnilo vytvoření společenského prostoru pro nevíru. Svým racionalistickým a antiklerikálním zaměřením dalo příslušníkům jednotlivých evropských společností reálnou, i když někdy dost omezenou možnost nevěřit či věřit jinak. Vytvořilo sekulární, na náboženství nezávislé instituce, které alespoň minimální výsady této svobody garantovaly. Ovšem pro úspěch cesty k náboženské pluralitě bylo rozhodující až to, že osvícenství podnítilo proces modernizace s jejími průvodními jevy – industrializací, urbanizací, vzděláváním nejširších vrstev obyvatelstva, průmyslovou revolucí v 19. století atd. V průběhu procesu modernizace se jednotlivé oblasti společenského života (politika, školství, ekonomika atd.) už definitivně oddělily od náboženství a náboženství se stalo pouze jednou (a zdaleka nikoli nejdůležitější) z těchto oblastí. V řadě jeho dosavadních společenských rolí bylo křesťanství nahrazeno národními a utopickými ideologiemi, vizí technického a společenského pokroku, humanistickými idejemi a hlavně vědou.

Ztráta společenských rolí, které křesťanství dosud hrálo, ani ztráta významu jeho institucí ale nepřinesla zánik náboženství jako takového. Náboženství bylo jen stále více zatlačováno do soukromé sféry a stalo se záležitostí osobní volby. Zároveň se stále rozšiřovaly možnosti, jakou podobu náboženského života zvolit. Kromě judaismu a různých směrů křesťanské tradice se v české společnosti na přelomu 19. a 20. století objevilo několik možností, jak navázat na esoterické a mystické nauky. V meziválečném období vzniklo společenství muslimů, rostlo povědomí o indických tradicích a zvláště buddhismu a objevovali se první čeští praktikující těchto tradic. Na konci 20. století se v důsledku zájmu o duchovní nauky po období náboženské nesvobody i díky množství informací získávaných novými komunikačními technologiemi a prostřednictvím imigrantů „vějíř“ možností náboženského života v české společnosti vyrovnal nabídce v ostatních západních společnostech. Tak postupně v průběhu dvou staletí vznikla v rámci jedné společnosti skutečná pluralita náboženství; bohatost možností podob náboženského života přitom vytváří až dojem nepřehlednosti. Je otázka, zda modernizace oslabila náboženský rozměr života člověka; každopádně jeho podobu ale zásadně proměnila, a to z velké části právě díky pluralizaci kdysi nábožensky unitární společnosti.

Náboženská obec v pluralitní společnosti

I ty náboženské instituce, které byly kdysi dominantní a vytvářely v unitární společnosti „balдахын“, se v pluralitní společnosti dříve či později stávají denominacemi. Výrazem „denominace“ označujeme náboženské instituce, které jsou v nezávislém vztahu ke státu a které jsou před ním i před sebou navzájem rovnoprávné. Nábožensky pluralitní společnost totiž celkem zákonitě vytváří prostředí, v němž jednotlivé instituce spolu jednak soutěží, neboť si svým způsobem konkurují, jednak ovšem spolupracují a vytvářejí různé koalice v úsilí naplnit to, co považují za své poslání, a v úsilí dotknout se svým působením co největšího segmentu společnosti. Postavení nezávislé denominace, která nemá možnost se „opřít“ o nic a nikoho jiného než o své příslušníky a sympatizanty, je samozřejmě pro každou náboženskou instituci náročné, na druhou stranu je ale pravděpodobně velmi užitečné z hlediska jejího přežití a úspěchu. Nutí totiž instituce, aby se pokoušely odhalit a využít potenciál, jímž jejich příslušníci disponují, a aby podnítily jejich aktivismus.

Na dlouhodobou užitečnost postavení denominace pro samu instituci ukazuje situace ve Spojených státech, kde je společenské postavení náboženských institucí výrazně lepší než v Evropě. Jedním z důvodů je patrně to, že americké osvětenství neneslo antiklerikální agendu (neboť se nemuselo vymezovat vůči žádné dominantní náboženské instituci), ale naopak výrazně povzbudilo náboženskou pluralitu (což se jednoznačně projevilo ve slavném prvním dodatku Ústavy Spojených států). Společnost Spojených států tak má – zdá se mi – před evropskými společnostmi v tomto smyslu značný náskok. Je možné uvažovat nad tím, že ztráta výsadního postavení některých náboženských institucí ve vztahu k českému státu (v souvislosti s restitucemi), a tedy posílení „konkurenčního“ náboženského prostředí, může i u nás náboženskou scénu oživit. Proti tomu ale působí skutečnost, že dokonce i zakořeněný americký denominační systém je pomalu erodován stejnou silou, jaká působí i na podstatně

slabší evropské denominace: odporem značné části společnosti vůči všem, a tedy i náboženským institucím a autoritám, což jsou bezpochyby důležité a stále platnější charakteristiky tzv. postmoderní doby. V ní lidé dávají jednoznačně přednost náboženskému životu bez podpory a dohledu institucí.

Z „konkurenční“ povahy náboženské plurality, ale nakonec i z tohoto odporu vůči institucím a jejich autoritě vyplývá i daleko menší možnost těchto náboženských institucí přímo vytvářet, anebo aspoň ovlivňovat názory, postoje a chování svých příslušníků a příznivců. Pluralizace totiž – zdá se – vede k tzv. deregulaci náboženského života, která se projevuje např. tím, že služeb náboženských institucí využívají i ti, kdo se rozcházejí s jejich naukovými nebo mravními normami. Instituce mohou v pluralitním prostředí jen těžko spoléhat na represii (exkomunikaci a jiné kázeňské prostředky), ale musejí se pokoušet o to, aby jejich příslušníci tyto normy raději zvnitřnili a přijali zcela za své. V popředí zájmu se tak ocitá jejich vědomí a svědomí, což samozřejmě vyžaduje také více katechetické a pastorační péče. Stejně jako v případě „konkurenceschopnosti“ je možné i zde předpokládat, že tento tlak, který náboženská pluralita způsobila, se institucím může dlouhodobě vyplatit.

Věřící v pluralitní společnosti

Jak je napsáno výše, v nábožensky pluralitní společnosti je náboženství předmětem volby. To má několik závažných důsledků. Především – když je „baldachýn“ stržen a je umožněno věřit jinak či nevěřit vůbec, stoupá hodnota individuálního náboženského života. Pod „baldachýnem“ nebylo možné nevěřit a nepraktikovat, a to ani ne kvůli možným represím (i když i ty v unitárních jistě více či méně hrozí), ale především kvůli tomu, že identita jednotlivce byla odvozena ze společenství, v němž byla daná víra a daná praxe samozřejmá. Vzrůst hodnoty individuálního náboženského života je dán právě nesamozřejmostí, z níž vyplývá nutnost volby. Volba vyžaduje rozhodnutí, obhajobu tohoto rozhodnutí tváří v tvář jiným volbám a pak samozřejmě odpovědnost za to, jaké důsledky tato volba přináší. Už jenom sama volba je náročná, neboť vyžaduje nikoli prosté přijetí obrazu a řádu světa od vnější autority, ale stálé porovnávání, zda předkládaný obraz a řád koresponduje s vlastní zkušeností, a tím vlastně stálé pochybování. Víra, která se dokáže vyrovnávat s pochybnostmi a růst jejich prostřednictvím, mi připadá lidsky zralejší. Pluralitní společnost ji umožňuje.

Je-li ovšem náboženství otázkou vlastní volby, pak je jeho pravdivost silně relativizována. V nábožensky pluralitním prostředí tak má každý svou pravdu a univerzální pravda, která by celou společnost spojovala a stmelovala, neexistuje (snaha o návrat k univerzální pravdě komunismu a dalších ideologií vyšla naštěstí naprázdno). V situaci, kdy je náboženství otázkou vlastní volby, není rozhodující autoritou pro to, co je poslední pravdou, ani tradice, ani instituce jako její uchovatelka, ani svaté knihy apod., ale sám jednatel, resp. jeho poznání, úsudek, pocit, svědomí apod. Na rozhodování o tom, co je pravdivé, se tak často podílí i romantická etika upřímnosti: je důležité, aby tento úsudek, pocit apod. byly upřímné

a autentické. Autorita je každopádně uvnitř a vnější autorita, kterou nesou např. náboženské instituce, nemusí být významná.

Nutnost „objevit“ pro sebe svou pravdu samozřejmě může vést jak k hrdému vyznání a odpovědnému duchovnímu životu na základě probojované a prožité pravdy, tak k povrchní a víceméně náhodné preferenci, z níž mnoho neplyne. V druhém případě, k němuž napomáhá i nechuť ke komplikovaným nebo nesnadným rozhodováním typická pro konzumní společnost, je otázka náboženství trivializována. Může se stát předmětem banální volby za účelem dotvoření vlastní image srovnatelné s volbou oděvního doplňku nebo typu auta. Vedle závažných a závazných voleb tak situace náboženské plurality generuje i volby triviální a nezávazné. Role pravdy může být v pluralitní společnosti natolik oslabena, že se lidé rozhodují nikoli na základě toho, co je pravdivé, ale na základě toho, co jim subjektivně „funguje“.

Relativizaci a trivializaci pravdy se pokouší čelit fundamentalismus. Ten je vlastně také zcela logickým důsledkem náboženské plurality, neboť se pokouší znovu nalézt jistotu absolutní pravdy, a tak se vyhnout pochybnostem i nepříjemným útokům, způsobeným relativizací a trivializací. V pluralitní společnosti fundamentalisté mohou nastolit absolutní jistotu pouze v rámci omezené enklávy. Tu se pak pokoušejí bránit nebo případně rozšiřovat její působnost – každopádně je ale tato enkláva vždy v bojové pohotovosti. Vytvoření uzavřené enklávy je – obrazně řečeno – pokusem znovu roztáhnout baldachýn nad alespoň částí společnosti, a ochránit se tak před nesnadnými důsledky náboženské plurality. Současný nárůst fundamentalismu pozorovatelný uprostřed snad všech náboženských tradic je patrně zákonitou reakcí na obtíže, které přinesla náboženská pluralita a z ní vyplývající relativizace náboženských pravd.

Náboženské tradice v pluralitní společnosti

Situace nábožensky pluralitní společnosti nemění pouze způsob fungování náboženských institucí a prožívání náboženství jednotlivými věřícími, ale pomáhá také k popularitě některých tradic. Pluralita totiž přináší naléhavou otázku po platnosti vlastního náboženského přesvědčení. Je tedy docela přirozené, že v nábožensky pluralitních společnostech dosahují obliby synkretické, mystické a esoterické nauky. Esoterické nauky jako nauky „vnitřní“, nebo dokonce skryté totiž deklarují schopnost odhalovat „hlubokou“ společnou podstatu, která se má nacházet za „vnějšími“, obecně přístupnými, „povrchními“ náboženskými projevy. V očích svých přívrženců se tak těmto naukám daří převést všechny vzájemně rozdílné a protikladné nauky, které se v pluralitní společnosti vyskytují, na „společného jmenovatele“. Tím nabízejí myšlenku, že všechna náboženství jsou vlastně ve svém hlubokém jádru pravdivá. Takové přesvědčení eliminuje možnosti náboženských konfliktů, a získává tak i určitou mravní kredibilitu. Právě z esoterické tradice čerpá hnutí Nového věku (New Age), v současnosti u nás patrně nejsilnější náboženské uskupení. Kvůli absenci zastřešující instituce a jednotné nauky je poněkud „neviditelné“, ale v současných pluralitních společnostech v širokém rozsahu přítomné. Jeho mimořádný úspěch lze považovat za důsledek toho, že v situaci, kdy

jsou velmi oslabeny náboženské instituce, přineslo přijatelnou odpověď na otázky, které náboženská pluralita vyvolává.

Tím ale nemá být řečeno, že budoucnost křesťanství musí být chmurná. Už teď sílí především ty křesťanské tradice, které jsou orientovány buď na emotivní, nebo na niterné, ale každopádně velmi subjektivní prožívání. Na jedné straně tak rostou hlavně pentekostální církve (letniční a charismatické) s emočně bohatými bohoslužbami a důrazem na osobní prožívání Boha a jeho moci, na druhé straně (mimo instituce) je relativně dost populární křesťanská (i jiná) mystika. Křesťanství přizpůsobené pluralitní společnosti a nově také postmoderní kultuře bude jistě úplně jiné než před dvěma sty lety, ale není důvod, proč by v této situaci nemělo uspět, když se doprostřed pluralitní společnosti kdysi narodilo a získalo v ní dosud inspirující sílu.

Celkem 13 535 znaků, což je 7 a půl normované strany.